ISSN 2078-5526

ВІСНИК ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія педагогічна

Випуск 33

2018

Scanned with CamScanner

Засновник: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Друкується за ухвалою Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 60/12 від 26 грудня 2018 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації. № 1021 від 07.10.2015

У Віснику розглянуто актуальні проблеми сучасної філософії освіти, психолого-педагогічної підготовки фахівців до професійної діяльності, окремі аспекти компаративістських та історико-педагогічних досліджень.

The papers of Visnyk considers actual problems of contemporary philosophy of education, psychological and pedagogical training of specialists for professional activity, certain aspects of comparative, historical and pedagogical research.

Редакційна колегія:

д-р пед. наук, проф. *Н. Мачинська* – головний редактор; канд. пед. наук, доц. *Д. Герцюк* – заступник головного редактора; канд. пед. наук, доц. *Т. Равчина* – відповідальний секретар; д-р пед. наук, проф. *Г. Васянович*; д-р пед. наук, проф. *Т. Кошманова;* д-р філос. наук, проф. *Н. Гапон;* д-р пед. наук, проф. *М. Євтух;* д-р пед. наук, проф. *Т. Завгородня*; д-р пед. наук, проф. *О. Квас*; д-р пед. наук, проф. *В. Кемінь*; д-р пед. наук, проф. *Н. Микитенко*; д-р пед. наук, проф. *П. Сікорський;* канд. пед. наук, доц. *Л. Ковальчук*; канд. пед. наук, доц. *С. Цюра*; докт. габілітований, проф. *С. Валясек;* докт. габілітований, проф. *К. Рендзінський*; докт. габілітований, проф. *К. Шмидт*; докт. габілітований, проф. *Б. Шлюз.*

Professor *N. Machynska* – Editor-in-chief,
Assistart Professor *D. Hertsyuk* – Assistant Editor,
Assistart Professor *T. Ravchyna* – Managing Editor
Відповідальний за випуск *Д. Герцюк*

Адреса редколегії:
Львівський національний університет імені Івана Франка, факультет педагогічної освіти, вул. Туган-Барановського, 7, 79005 Львів, тел.+(38)(032) 39-47-65

Editorial office address:
Ivan Franko National University of Lviv, Tuhan-Baranovskoho Str., 7, UA-79005 Lviv, Ukraine
tel. +(38)(032) 39-47-65
e-mail: pedosv.fakultet@ukr.net

Редактор О. КУЗИК
Коректор Т. ХОХА
Комп'ютерна верстка Н. ТРОХАНЯК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ, ВИДАВЦЯ І ВИГОТОВЛЮВАЧА:
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції. Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Формат 70x100/16.
Умовн. друк. арк.22.1
Тираж 100 прим. Зам.

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018

Scanned with CamScanner

ISSN 2078-5526.Вісник Львівського університету.Серія педагогічна.2018.Випуск 33.С.186–193
Visnyk of Lviv University. Series Pedagogics. 2018. Issue 33. P. 186–193

УДК 376.091.33:78]:616.896-053.2
DOI: http://dx.doi.org/10.30970/vpe.2018.33.9967

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ЗАСТОСУВАННЯ МУЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ У РОБОТІ З ДІТЬМИ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРА АУТИЗМУ

Роксоляна Призванська

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Туган-Барановського, 7, Львів, Україна, 79005

Досліджено проблему навчально-корекційної роботи з дітьми з аутизмом в умовах інклюзії. Наголошено на актуальності цієї теми у зв'язку з тенденцією до збільшення народжуваності дітей, які мають порушення психофізичного розвитку та складність створення сприятливих педагогічних умов навчання, виховання і корекції дітей із розладами спектра аутизму в сучасному українському суспільстві. Проаналізовано музичний вплив на дітей з аутизмом. Обґрунтовано доцільність використання музикотерапії у роботі з такими дітьми, методів, форм, прийомів і засобів роботи з аутичними дітьми з огляду на унікальність їхньої психічної організації. Наголошено на необхідності індивідуального підходу до навчально-корекційної взаємодії з цією категорією дітей і доцільності індивідуальної форми роботи.

Ключові слова: аутизм, порушення психофізичного розвитку, музикотерапія, інклюзія, корекційна робота, педагогічні умови.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку спеціальної освіти в Україні особливо актуальною є проблема навчання та адаптації дітей з аутизмом. Розроблення ефективних теоретичних та методичних підходів до формування соціально-комунікативної сфери особистості дітей із розладами спектра аутизму залишається одним із пріоритетних завдань спеціальної психології.

Останніми роками в нашій державі та за кордоном значно зростає інтерес фахівців різних галузей до механізму впливу мистецтва на дитину з особливими освітніми потребами в процесі корекційного навчання та виховання. Музикотерапевтичний підхід до реабілітаційної та навчально-виховної роботи дає змогу через засоби мистецтва формувати дитячу особистість і сприяти її соціальній адаптації. Адже активізація саме творчої діяльності забезпечує корекцію порушень психічного розвитку дитини, відхилень у пізнавальній, емоційно-вольовій та особистісній сферах і створює умови для соціалізації.

Психологічні або психофізіологічні дослідження впливу музики на людину виконували В. Авдєєв, М. Берт, І. Благовещенський, В. Бехтєрєв, М. Блінова, Б. Вяткін, Г. Гельмгольць, І. Догель, Л. Дорфман, Р. Зарицька,

© Призванська Р., 2018

Scanned with CamScanner

Н. Захарова, А. Леонтьєв, О. Мальцева, Т. Маляренко, В. Мархасін, І. Назаров, Л. Новицька, О. Овчиннікова, І. Павлов, І. Сеченов, Л. Самсонідзе, І. Тарханов, В. Цеханський.

Серед науковців, які досліджували питання впливу метро-ритмічної сторони музики – Є. Назайкінський, Л. Мазель, В. Холопова, В. Цуккерман, І. Юдкін, Б. Яворський; мелодико-інтонаційної і ладової – Б. Асаф'єв, Г. Віарновський, М. Гарбузов, О. Костюк, Р. Лаул, Л. Мазель, О. Маркова, В. Медушевський, Є. Назайкінський, М. Переверзєв, О. Руч'євська, В. Холопова, Д. Христов, Б. Яворський. Наукові праці сучасних дослідників О. Мєдведєвої, І. Левченко, А. Голик, Р. Вайноли, І. Коршакової, С. Науменко, Г. Грищенко, В. Гаврилюка та ін. розкривають та обґрунтовують поліфункційність і всебічність впливу на людину мистецтва та музики зокрема. Важливу роль відведено засобам музикотерапії в низці досліджень світових та вітчизняних вчених: М. Бурно, Л. Брусиловський, О. Ворожцова, С. Гроф, Ю. Каптен, Б. Карвасарський, З. Матейова, С. Машура, В. Петрушин, Г. Побережна, М. Чистякова, С. Шабутін та ін. Усі вони використовують методики для розвитку емоційно-вольової сфери дітей, мовлення, активізації їхньої діяльності та інтересів у музично-творчій діяльності.

Виклад основного матеріалу. Щорічно простежується тенденція до збільшення народжуваності дітей, які мають ті чи інші порушення психофізичного розвитку різного ступеня важкості. З огляду на це сучасні технології корекційної допомоги в умовах спеціальної та інклюзивної освіти потребують розширення та удосконалення.

Загальна спрямованість модернізації освіти, в тому числі її корекційної складової, полягає у приведенні змістової складової у відповідність із сучасними потребами суспільства, цілеспрямованій орієнтації на забезпечення прав дітей з особливими потребами. Сьогодні важливим є усвідомлення того, що всі діти, незалежно від стану їхнього здоров'я та фізіологічних особливостей, хочуть і повинні мати рівний доступ до якісної освіти. Інклюзивне навчання передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. В Україні останнім часом проведена низка досліджень щодо надання психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом (К. Островська, В. Тарасун, Д. Шульженко, Т. Скрипник, Г. Хворова та ін.). Розроблення й запровадження ефективних моделей психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом набуває все більшого значення у зв'язку з можливістю навчатися в загальноосвітніх закладах в умовах інклюзивного навчання. Сьогодні дитячий аутизм розглядають не тільки як клінічну, а й психолого-педагогічну проблему. Адже ті категорії дітей, які раніше визнавали такими, що не підлягають навчанню, нині

Scanned with CamScanner

активно залучають в освітній простір. Тому на часі наукові дослідження з проблем дитячого аутизму та розроблення методів діагностичної та корекційної роботи з цією категорією дітей. Вирішення такої нагальної соціально-психологічної проблеми потребує спеціальних педагогічних технологій.

Музикотерапія – один із засобів підвищення соціальної активності, комунікативних здібностей особистості, її адекватної соціалізації в суспільстві. До того ж це засіб корекції функціональних рухових, психогенних або соціальних відхилень, бо за допомогою своїх специфічних форм і методів музика впливає на осіб із соціальними, психічними та соматичними відхиленнями. Музикотерапія є джерелом активізуючої творчості та соціальної стимуляції, що оздоровчо впливає на емоційну і вольову сферу людини. Кожний з елементів музикотерапії, якою б формою він не був виражений (вокальною, інструментальною, мовленнєвою, руховою чи образотворчою), вступає у специфічний зв'язок з індивідом. Вплив музики не залежить від віку, освіти, професії, соціальної чи національної належності.

Звук супроводжує дитину, починаючи з внутрішньоутробного періоду. Музика – це узгоджені у звуковисотному та метро-ритмічному порядку звуки. Окрім того, звук – це вібрація повітря, тобто є фізичною величиною, що впливає на людину. Отже, музика стає засобом формування і виховання особистості, оскільки має два важливі чинники впливу: фізичний (на рівні звукової хвилі та ритму) та естетичний. Праці В. Петрушина, Г. Побережної, Дж. Голдмена та ін. доводять, що музика дає вагомий внесок у розвиток особистості. Особливої актуальності ці положення набувають у забезпеченні гармонійного розвитку та психокорекції осіб з особливими потребами.

Як відомо, особливістю аутичних дітей є недорозвинена потреба емоційного контакту, порушення комунікативної функції мови, уяви та соціальної практики, що часто супроводжується стереотипіями. Серед усіх видів мистецтв саме музика має найпотужніше комунікативне начало, а тому її можливості міжособистісної взаємодії можуть компенсувати емоційно-поведінкові розлади дітей та стимулювати їхню зовнішню активність, тобто забезпечити адаптацію до соціального середовища. Фахівцям, які працюють з дітьми-аутистами, постійно доводиться вирішувати складне завдання – знайти індивідуальний підхід до дитини, збалансувати її вміння і навички. Не менш важливо підлаштуватися до дитини, адже аутичні діти розкриваються тільки тоді, коли приймають ситуацію і впускають супроводжуючого педагога у свій особистий простір. Робота з дитиною не може принести значного результату без допомоги батьків. Кожен навик, набутий під час занять, стає стійким тільки після того, як батьки закріплюють його вдома. Організація корекційно-розвивальної роботи з кожною дитиною з РАС є індивідуальною. Проте можна виділити окремі аспекти, наприклад:

Scanned with CamScanner

- формування правильної поведінки в соціумі;
- встановлення зорового контакту;
- розвиток комунікативних навичок і соціальних контактів з оточуючими людьми;
- стимулювання пізнавальних процесів;
- робота дитини в мікрогрупі.

У процесі впливу на емоційно-особистісну сферу дитини музика виконує релаксаційну, регулюючу функції. Дослідження показують, що дитина-аутист, входячи у світ музики, якісно змінюється у своєму розвитку. На час спілкування з музикою вона відходить від травмуючих ситуацій, тривожності, страхів. Взаємодія з музикою допомагає дитині очиститися від нашарування негативних переживань, негативних проявів, вступити на новий шлях відносин з навколишнім світом. Розвиток творчих здібностей дитини дає змогу виявити особливі інтереси, які в майбутньому можуть бути використані для визначення вподобань та профорієнтації.

Науково-педагогічні та психологічні роботи Дж. Алвін, Е. Уорик, Т. Скрипник, В. Тарасун, Г. Хворової, присвячені аутизму, наголошують на одній особливості, властивій всім дітям з аутизмом, а саме – їхній сприйнятливості до музики. Музика здатна змінювати настрій і поведінку: від апатії до бурхливої діяльності, й навпаки. Музичний досвід може як стимулювати, так і пригальмовувати активність. В останньому випадку є небезпека нанести шкоду: дитина замикається в собі, відгороджується від світу, починає розгойдуватися і мугикати, як буває у разі нав'язливих ситуацій, погляд її стає відсутнім. Позитивні реакції дитини з аутизмом на музику, що вона чує або слухає, часто непередбачені, оскільки її поведінка нераціональна. Проте ми можемо побачити в реакціях дитини ознаки задоволення або невдоволення, здатність поглинати і запам'ятовувати, бажання повторити досвід або ж уникнути його.

Підбір музичних творів для занять з дитиною, якщо в неї цілий комплекс психофізичних порушень – завдання більш складне, ніж для дітей, що мають тільки порушення інтелекту, і їхні труднощі зумовлені невідповідністю між рівнем розвитку і біологічним віком. У такому випадку музичний терапевт буде працювати і будувати свою програму відповідно до рівня розуміння дітей цієї категорії та їхніх функціональних можливостей. У цьому випадку узагальнений підхід може лише нашкодити, тому що реакції таких дітей є непередбачуваними. Дослідженнями визначено, що діти зі спектром аутистичних порушень принципово (і як їм зручно) застосовують лише власні авторські способи виконання тих чи інших завдань, і в ситуаціях, коли вчитель настійливо вимагає реалізації загальноприйнятих способів, виникає гострий конфлікт між ним та учнем, а навчально-виховний процес для кожної конкретної аутичної дитини припиняється назавжди. [4, с. 271].

Scanned with CamScanner

Перед фахівцями, які починають працювати з аутичною дитиною, виникає багато труднощів. По-перше, з такою дитиною нелегко знайти контакт; по-друге, у випадку аутизму традиційні прийоми корекційної педагогіки не завжди ефективні. Можна стверджувати, що робота з дитиною, яка має розлади спектра аутизму, потребує особливого підходу: побудова корекційних занять, особливо на початкових етапах роботи, відрізняється від побудови занять з дітьми, які мають інші порушення розвитку. Кількість годин та обсяг навантаження визначають в залежності від індивідуальних психофізичних можливостей дитини, тому конкретно планувати час та обсяг завдань на занятті буде недоречно. Важливо забезпечити для дитини :

- комфортне середовище;
- щоденний розклад;
- візуальні схеми.

Підхід до навчання аутичної дитини ґрунтується на принципі стимуляції і підтримки розвитку психіки і переважаючих інтересів. Крім того, завжди треба пам'ятати, що примус стосовно таких дітей є недоцільним, навіть, якщо в певний момент вона перестає розвиватись, повинна відчувати, що її люблять, незважаючи на успіхи чи певні проблеми під час корекційно-розвивальної роботи [4, с. 382].

Музична терапія дає позитивний ефект для стимуляції контакту з людьми. Сприйняття звуку – це основа для налагодження музичних взаємин між таємничим світом дитини-аутиста і дійсністю, в якій вона живе. На думку Джульєтти Алвін, метою музичної терапії є налагодження позитивного контакту між дитиною і середовищем. У ролі посередника цієї взаємодії є музичний інструмент. Для дитини з аутизмом звук більш зрозумілий і очевидний, якщо вона може бачити джерело цього звуку і рух, який його викликає. Коли дитина сама грає на якомусь інструменті – це дає змогу значно розвинути перцептивні і рухові взаємовідносини, що приведе також і до кращих результатів у музиці, наприклад, посилення контролю над швидкістю, силою та амплітудою рухів. Це має замінити характерне для аутизму заняття, коли предмет беззмістовно крутять в руках, щоб спонукати дитину до осмисленого доторку до інструменту з метою видобути звук. На індивідуальних заняттях відбувається встановлення та закріплення контакту між дитиною з аутизмом і педагогом. З часом такий контакт переходить у категорію довірливого. Наприклад, дитина з аутизмом дивиться в очі своєму музикотерапевту, вітається з ним за руку, відповідає усмішкою на усмішку, посміхається під час зустрічі та демонструє інші прояви прихильності. Під час занять діти можуть досліджувати різні музичні інструменти, наприклад, духові, клавішні, ударні. Разом з музикотерапевтом діти, у яких діагностують аутизм, виконують різні рухи під ритмічну музику. Такі рухи розвивають почуття ритму і концентрацію уваги, а також, стимулюючи рухливість,

Scanned with CamScanner

покращують фізичний стан. Заняття на музичних інструментах розвивають дрібну моторику і привчають до групової взаємодії. Іноді гра на музичних інструментах стимулює дитину з розладами спектра аутизму до спільного співу, що є першим кроком до мовного діалогу.

Працюючи з дітьми, які мають порушення спектра аутизму, ми дійшли висновку, що ефективнішими є індивідуальні музикотерапевтичні заняття з такими дітьми порівняно із заняттями груповими. Це є важливою умовою для того, щоб підлаштувати навчально-корекційну взаємодію під індивідуальні особливості дітей та рівень їхнього розвитку. Застосовуємо такі форми музикотерапії: активну (гра на дитячих музичних інструментах, вокалотерапія), пасивну (рецептивне сприймання музики) та інтегративну (поєднання рецептивного сприймання музики з іншими видами творчої музичної діяльності).

На першому етапі організації індивідуальних занять обов'язково проводять діагностичне обстеження, в процесі якого виявляють особливості відхилення розвитку дитини, а також планують конкретні форми роботи. Також музикотерапевт повинен спостерігати за психологічною та музичною реакцією дитини з аутизмом, оцінити її реакцію на різні музичні композиції і на звучання різних музичних інструментів. Лише виявивши індивідуальні особливості кожної дитини, розпочинаємо корекційну роботу. У роботі з дітьми, які мають порушення спектра аутизму, головним завданням фахівців є вирішення проблем, що зумовлені тріадою аутистичних порушень. Перешкоди в навчанні та соціалізації перед такими дітьми виникають передусім тому, що вони мають значні проблеми у встановленні соціальної взаємодії, спілкування та комунікативності, порушенні уяви та соціальної практики, що часто супроводжується стереотипіями.

Наша навчально-корекційна робота ґрунтується на всебічному застосуванні музики. Це можна починати з використання простої вібрації, яка потрапляє в світ дитини, викликає резонанс і спонукає до зворотної реакції. З цією метою можемо застосовувати будь-які прийоми, що викликають ефект резонансу (враховуючи характер впливу і те, як їх можна використати для розвитку дитини). Вміти і розуміти – необхідні критерії роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Реакції аутичних дітей на музику можуть бути найрізноманітнішими, тому виникають складні техніки, що приводять до усвідомлення такими дітьми задоволення, яке їм може принести музика.

Висновок. Отже, для дітей з аутистичними розладами музична терапія необхідна як спосіб корекції присутніх розумових і фізичних відхилень, як спосіб налагодження комунікації, а також як спосіб збагачення знань про навколишній світ. Музична терапія часто має за мету обійти або подолати емоційні та інтелектуальні перепони, що стоять між дитиною і її оточенням, тобто сприяти здоровій зміні поведінки дитини, пов'язаній з розумінням нею

Scanned with CamScanner

самої себе та оточуючих людей. Музика виявлена як інтегруючий вплив, коли в одній дії об'єднані інтелектуальні, емоційні, фізичні і навіть соціальні чинники, які безпосередньо впливають на дитину на рівні її інтелектуального й емоційного розвитку.

---

1. *Алвин Д.* Музыкальная терапия для детей с аутизмом / Д. Алвин, Є. Уорик. – Москва: Теревинф, 2004. – 2008 с.

2. *Матейнова З.* Музикотерапия при заикании / З. Матейнова, С. Машура. – Київ: Вища школа, 1984. – 303 с.

3. *Копытин А. И.* Методы арт-терапевтической помощи детям и подросткам: отечественный и зарубежный опыт / А. И. Копытин. – Москва: Когнити-Центр, 2012. – 286 с.

4. *Островська К. О.* Соціальна адаптація дорослих осіб із загальними розладами розвитку. / К. О. Островська. – Львів: Тріада плюс, 2012. – 576 с.

5. *Побережна Г. І.* Педагогічний потенціал музикотерапії / Г. І. Побережна. // Мистецтво та освіта. – 2008.

6. *Скрипник Т.* Аутизм як форма девіантної поведінки // Т. В. Скрипник. – Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць інституту психології ім. Г. С. Костюка, – Т. XI, Ч. 7, – Київ – 1995. – С. 457–464.

7. *Стаум М.* Воздействие музыкальной терапии на речь аутичного ребенка // М.Стаум. Музыкальная психология и психотерапия. 2009. №4 (13). С. 122–125.

8. *Шульженко Д. І.* Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей: Монографія. / Д.І.Шульженко / Діна Іванівна Шульженко. – Київ, 2009. – 385 с.

Стаття: надійшла до редколегії 11.09.2018
доопрацьована 28.10.2018
прийнята до друку 15.11.2018

Scanned with CamScanner

AN INDIVIDUAL APPROACH TO APPLYING MUSIC THERAPY FOR CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS

Roksoliana Pryzvanska

Ivan Franko National University of Lviv,
Tuhan-Baranovskoho Str., 7, Lviv, Ukraine, UA–79005

The article raises the problem of corrective educational work with autistic children in conditions of inclusion. The urgency of this topic is emphasized due to the tendency of the birth rate increase of children who have disorders of psychophysical development. This causes the complexity of creating appropriate pedagogical conditions of education and correction for children with Autism Spectrum Disorders in the modern Ukrainian society. The problem of training the children with Autism and their adaptation is especially important in the process of the special education development in Ukraine nowadays. The development of effective theoretical and methodological approaches to form the social communication personality traits in children with Autism Spectrum Disorders emphasizes the priority of special psychology issues. The author analyzes the mechanisms of art influence on a child with special educational needs in the process of correctional education.

The influence of music on children with Autism and application of music therapy during working with such a category of children are defined in the article. The art music therapy approach in the process of rehabilitation and education allows to form child's personality and promote their social adaptation. Stimulation of creative activity corrects the child's mental development disorders and deviations in the cognitive, emotional and personality spheres as well as creates conditions for socialization.

The author pays special attention to the methods, forms, techniques and means of working with autistic children, considering the uniqueness of their mental organization. The necessity of an individual approach to the educational corrective interaction with such category of children and importance of the individual forms of work are emphasized.

Key words: Autism, violations of psychophysical development, music therapy, inclusiveness, correctional work, pedagogical conditions.

Scanned with CamScanner

Olena Lushchynska. Use of information and communication technologies in English language teaching at primary school 135

Ірина Мищишин. Порадництво як форма психолого-педагогічної допомоги: змістові й технологічні аспекти 158

Liubov Nos. Ways of improving the preparation of primary school teachers in terms of the New Ukrainian School 167

Kateryna Ostrovska, Ihor Ostrovskii. Aggressiveness of adolescents with autism with different levels of school anxiety 174

Роксоляна Призванська. Індивідуальний підхід до застосування музичної терапії у роботі з дітьми з розладами спектра аутизму 186

Галина П'ятакова. Тенденції розвитку освітніх зв'язків країн Вишеградської групи та України 194

Тетяна Равчина, Ганна Шемелюк. Професійна підготовка майбутніх фахівців у контексті сучасних освітніх викликів: актуальні проблеми, шляхи вирішення 205

Іван Сулятицький, Христина Сайко. Соціопсихологічні механізми подолання травматичного стресу військовослужбовцями 215

Оксана Товканець. Підготовка фахівців з менеджменту освіти як об'єкт педагогічних досліджень в європейських країнах 227

Ольга Турица. Модель формування професійної компетентності майбутніх технологів харчових виробництв на засадах інтегрованого підходу 238

Bohdana Turko. Inclusive competence of teacher assistant: Canadian experience 248

Viera Shylonova, Vladymyr Klein. The diagnostics of socially disadvantaged pupils with learning difficulties – inclusive approach 254

Scanned with CamScanner